

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2025-2.41>**Цюра В. В.,**

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-6534-3141

Отрадна О. О.,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-4206-8412

Рябокоть Є. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1003-4039

МІСЦЕ ІНСТИТУТУ НАСЦИТУРУСА В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ: РИМСЬКА ДОКТРИНА І СУЧАСНІСТЬ

THE NASCITURUS INSTITUTION IN THE SYSTEM OF CIVIL LAW CONCEPTS: ROMAN DOCTRINE AND CONTEMPORARY LAW

У статті досліджується питання місця інституту зачатой, але не народженої дитини (насцитуруса) у цивільно-правових відносинах.

Оскільки ідея включення насцитуруса до числа особливих суб'єктів цивільних (приватних) правовідносин була сформульована та втілена в римському приватному праві, а базові розуміння правового положення насцитуруса не зазнали змін у чинному законодавстві, у статті приділяється увага місцю насцитуруса в римських джерелах. Відзначається, що правове положення насцитуруса за римським правом характеризується наступними ознаками. По-перше, насцитурус вважався умовним учасником приватних правовідносин, а формальне набуття ним окремих прав до його народження ґрунтувалося на юридичні фікції. По-друге, насцитурус міг визнаватися або не визнаватися учасником приватних правовідносин; при цьому враховувалася економічна вигідність набуття прав з моменту народження особи. По-третє, потенційні, майбутні права та інтереси насцитуруса охоронялися переважно нормами спадкового права, проте не виключалася його потенційна участь також в інших приватних відносинах (зокрема, в сімейних аліментних відносинах).

Наукову увагу приділено також розгляду питання правового положення насцитуруса в аспекті практики тлумачення і застосування ст. 2 («Право на життя») та інших статей Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод уніфікованих судових європейських інституцій – Європейського Суду і Європейської комісії з прав людини. Зроблено висновок, що положення Конвенції про права дитини у частині «поваги і забезпечення державами-учасницями усіх прав за кожною дитиною» розглядаються як такі, що стосуються народжених осіб і не можуть поширюватися на дитину, яка лише має народитися. У будь-якому разі, захист еventуальних прав не народженої дитини розглядається судами через призму захисту прав матері і ґрунтується на інтересах матері.

У статті розглядається питання щодо нетипових, неоднозначних формулювань окремих міжнародних та внутрішніх актів, які de facto наділяють ненароджену дитину суб'єктивними правами. Водночас тлумачення відповідних норм дає підстави авторам для висновку про наділення дитини правовим статусом лише з моменту народження. Відповідно не знаходить достатніх аргументів досить поширена у літературі ембріональна концепція, якою стверджується про появу цивільної правоздатності за зачатого, але не народженою дитиною.

Ключові слова: *зачата, але не народжена дитина, насцитурус, римське приватне право, правовий статус, цивільна правоздатність.*

The article examines the issue of the place of a conceived, but unborn child (*nasciturus*) in civil law relations.

Since the idea of including the *nasciturus* among the special subjects of civil (private) legal relations was formulated and implemented in Roman private law, and the basic understanding of the legal status of the *nasciturus* has not changed in the current legislation, the article focuses on the place of the *nasciturus* in Roman sources. It is noted that the legal status of the *nasciturus* under Roman law is characterised by the following features. First of all, the *nasciturus* was considered a conditional participant in private legal relations, and the formal acquisition of certain rights before birth was based on legal fiction. Secondly, the *nasciturus* could be recognised or not recognised as a subject in private legal relations; in this case, the economic benefits of acquiring rights from the moment of birth were taken into account. Thirdly, the potential, future rights and interests of the *nasciturus* were protected mainly by the rules of inheritance law, but his potential participation in other private relations (in particular, in family maintenance relations) was not excluded.

Scientific attention has also been paid to the consideration of the legal status of the *nasciturus* in terms of the practice of interpreting and applying Article 2 (“Right to life”) and other articles of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by unified European judicial institutions – the European Court and the European Commission of Human Rights. It is concluded that the provisions of the Convention on the Rights of the Child regarding “respect and fulfilment by States Parties of all rights for every child” are considered to apply to persons who have been born and cannot be extended to a child who is yet to be born. In any case, the protection of the potential rights of an unborn child is considered by the courts through the prism of protecting the rights of the mother and is based on the interests of the mother.

The article examines the issue of atypical, ambiguous formulations of certain international and domestic acts that de facto grant subjective rights to an unborn child. At the same time, the interpretation of the relevant norms gives the authors grounds to conclude that a child is granted legal status only from the moment of birth. Accordingly, the embryonic concept, which is quite widespread in the literature and which asserts the emergence of civil legal capacity for a conceived but unborn child, does not find sufficient arguments.

Key words: *conceived but unborn child, nasciturus, Roman private law, legal status, civil legal capacity.*

Насцитурус, тобто зачата, але ще не народжені дитина, яка може бути потенційним учасником цивільних правовідносин, є одним з найбільш цікавих та суперечливих категорій цивільного права. Грамотне і зважене розуміння його правової природи – ключове завдання, яке стоїть на сьогодні перед вітчизняною юриспруденцією, в світлі тих змін, які наразі відбуваються в суспільних відносинах і законодавчих підходах. Зокрема, важлива оцінка його перспектив у питанні можливості застосування генетичного матеріалу військовослужбовців і поліцейських, які загинули або втратили здатність до зачаття/народження дитини у зв'язку з повномасштабною збройною агресією проти України, застосування у спадкових відносинах, про що вже йшлося у нашому попередньому дослідженні [1].

Метою даної статті є дослідження сутності правового положення зачатої, але не народженої дитини (*nasciturus*), виявлення фундаментальних засад регулювання цього питання у римському приватному праві, аналіз міжнародних актів, актів національного законодавства України і внутрішнього законодавства зарубіжних держав щодо охорони прав (інтересів) *nasciturus*.

Уперше загальне законодавче регулювання цього питання відбулося у зв'язку з прийняттям 16 січня 2003 р. Цивільного кодексу (ЦК) України [1]. Норми абз. 2 ч. 2 ст. 25 ЦК України регламентує, що у випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але не народженої дитини.

Попри це, інститут зачатої, але не народженої дитини, не є новелою цивільного права і законодавства новітнього періоду, а сягає своїм корінням римського приватного права. У цьому аспекті

слід звернути увагу на наступні фундаментальні особливості правового регулювання відносин щодо зачатої, але не народженої дитини, закладені у римському приватному праві.

По-перше, римському праву належить сама **ідея потенційної участі у приватних відносинах зачатої, але ще не народженої дитини**, а також релевантна правова термінологія. Історично потенційна участь такої особи пов'язується зі спадковими відносинами. При цьому в деяких джерелах вказується, що спадкоємцем може бути потенційно будь-яка або майже будь-яка особа (із числа можливих спадкоємців), зачата за життя спадкодавця і народжена живою після його смерті (D [3]. 29. 2. 30. 1; 38. 16. 3. 8). Така особа одержала назву *nasciturus* (насцитурус). Натомість в інших фрагментах йдеться вже про визнання спадкоємцем не будь-якої особи, а лише дитини, зачатої від батька, померлого під час вагітності матері дитини (D. 5. 2. 6 pr.). Така особа одержала назву *postum* (постум). Згадані джерела дозволяють спадкувати насцитурусам або постумам як за заповітом, так і за законом.

Примітно, що розбіжності в підходах до потенційної участі у спадкових відносинах постума або насцитуруса були притаманні цивільним законодавствам УРСР та України. Якщо ЦК УРСР 1963 р. [4] (ст. 529) до числа спадкоємців першої черги зараховував дитину померлого, яка народилася після його смерті (тобто постума), то ЦК України 2003 р. (ч. 1 ст. 1222) не обмежує суб'єктний склад лише дітьми спадкодавця, зачатими за його життя і народженими після відкриття спадщини, а називає спадкоємцями «осіб, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини» (тобто насцитурусів).

Тому за чинним законодавством насцитуруси можуть спадкувати не лише як діти спадкодавця (спадкоємці а законом першої черги), але визнаються спадкоємцями незалежно від виду спадкування, включаючи спадкування за заповітом з умовою (ст. 1242 ЦК України), за спадковою трансмісією (ст. 1276 ЦК України), за обов'язковою часткою (ст. 1241 ЦК України), за правом представлення (ст. 1266 ЦК України), в порядку підпризначення (ст. 1244 ЦК України).

Також важливо підкреслити, що розроблене римським правом регулювання відносин за участі насцитуруса було невідомим цивільному законодавству УРСР, проте відроджене в законодавстві незалежної України, що є свідченням надзвичайно високого, фундаментального рівня римських джерел, потрібності та необхідності їхнього доктринального вивчення та застосування в сучасних умовах.

По-друге, особливістю римського приватного права було розуміння здатності зачатої, але не народженої дитини бути учасником приватно-правових відносин як **фіктивної правоздатності**. Причому якщо за давнім цивільним правом так звані "*incertae personae*", тобто особи, які «не є цілком визначеними» наразі, а лише мають/можуть народитися в майбутньому не визнавалися учасниками правовідносин і не могли бути спадкоємцями, то згодом потреби цивільного обороту обумовлюють доцільність зняття таких заборон. Але навіть в класичному та юстиніанівському праві зачата дитина може визнаватися або не визнаватися суб'єктом правовідносин, що залежить від економічної доцільності, майнового захисту її інтересів. Узагальненням таких ідей є наступний фрагмент Дігестів Юстиніана, що належить авторству юриста Павла: «той, хто знаходиться у череві, охороняється так, нібито він знаходиться серед людей, у випадку, якщо справа йде про вигоду самого плоду, проте до його народження нікому іншому жодної вигоди не належить» (D. 1. 5. 7). У процесі тлумачення норм Дігестів представниками Болонської школи права зазначена юридична фікція була зведена до твердження, що «той, хто має народитися, розглядається як вже народжений, оскільки справа йде про його вигоди».

Аналіз Дігестів Юстиніана свідчить також про розробку реальних механізмів охорони (захисту) прав насцитуруса. Така особа, навіть до свого народження, могла вводитися претором у володіння спадковим майном (*bonorum possessio ventris nomine*). Від імені насцитуруса як потенційного спадкоємця виступала його майбутня мати, яка наділялася правом вимагати від батька зачатої дитини виплати аліментів (D. 37. 9) [5, с. 13, 315].

Виходячи з наведеного, можна відзначити наступні основні **ознаки насцитуруса як учасника приватних відносин за римським правом**: 1) він визнавався не реальним, а умовним

(евентуальним) учасником приватних правовідносин, проте фіктивно міг набувати окремих прав ще до свого народження; 2) він міг брати участь у приватних правовідносинах лише тією мірою, якою це було економічно вигідно для такої особи з моменту народження живою; 3) майбутні права та інтереси насцитуруса охоронялися переважно нормами спадкового права, проте не виключалася його потенційна участь також в інших приватних відносинах (зокрема, в сімейних аліментних відносинах).

Зазначені ознаки покладаються і в основу **сучасного розуміння місця насцитуруса в правових відносинах**. Безпосередньо чинне законодавство України не наводить визначення зачатої дитини. Натомість у нормативних актах містяться поняття ембріону (ембріону людини), яким є «зародок людини на стадії розвитку до восьми тижнів» (ст. 2 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» від 14 грудня 2004 р. № 2231-IV [6]), та плода, яким вважається «внутрішньоутробний продукт зачаття, починаючи з повного 12-го тижня вагітності (з 84-ї доби від першого дня останнього нормального менструального циклу) до вигнання/вилучення з організму матері» (наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених» від 29 березня 2006 р. № 179 [7]). У юридичній літературі ненароджену дитину пропонується розуміти як «людський індивідуум з моменту зачаття (запліднення яйцеклітини сперматозоїдом) до моменту народження» [8, с. 265].

Оскільки наявним учасником правовідносин зачата, але ненароджена дитина, бути, природно, не може, джерела права, в тому числі і міжнародно-правові, акцентують увагу на визначенні правового статусу дитини як суб'єкта правовідносин. Ст. 1 Конвенції ООН «Про права дитини» від 20 листопада 1989 р. [9], ратифікована Україною 27 лютого 1991 р., визначає, що дитиною є «кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше». Встановивши граничну межу, коли дитина втрачає відповідний особливий правовий статус, Конвенція водночас прямо не визначила прив'язки до моменту початку життя дитини, залишивши це питання на розсуд внутрішніх законодавств. Характерно, що переважна більшість держав з числа тих, які при приєднанні до Конвенції зробили застереження, вказали на те, що Конвенція застосовується до людської істоти з моменту народження [10, р. 72–73].

Відзначимо, що не у всіх міжнародних актах міститься норма, яка б прямо вказувала на те, що правоздатність дитини пов'язується з моментом її народження. У преамбулі Декларації прав

дитини, схваленої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р. [11] зазначається про необхідність спеціальної охорони і піклування дитини, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. Проте тлумачення даного положення навряд чи переконує в тому, що нею регламентується поява правового статусу дитини з моментом зачаття, а не з моментом народження. Скоріше тут мова йде про так звану «умовну правоздатність» дитини, яка перетворюється на «справжню, реальну правоздатність» лише якщо дитина народиться живою. До цього моменту можна стверджувати про існування правових важелів, які охороняють та захищають права матері майбутньої дитини, частиною організму якої вона є, і про потенційні права (інтереси) зачатої дитини, які одержать правове визнання лише у випадку народження її живою.

Посилання у окремих міжнародних актах на нібито існування «правового статусу (захисту) зачатої дитини» не слід сприймати буквально, виводячи з цього висновок про виникнення права на життя з моменту зачаття. Р. О. Стефанчук при висвітленні положень п. 1 ст. 4 Американської конвенції про права людини від 22 листопада 1969 р. [12], згідно з якою «кожен має право на повагу до його життя. Це право захищається законом і, як правило, з моменту зачаття», справедливо зауважує, що дана норма не встановлює моменту виникнення права на життя, а радше говорить про повагу до життя, що, як стверджує Р. О. Стефанчук, є різними правовими категоріями [13, с. 280]. Підтримує такі погляди і О. В. Кохановська, уточнюючи, що «доречно вести мову про повагу до життя зачатої дитини, враховуючи сучасні тенденції досліджень у сфері генетики і проблеми, пов'язані з трансплантацією органів, клонуванням тощо» [14, с. 48]. Аналогічні позиції висловлюються також іншими авторами [15, с. 33–34; 16, с. 23].

Чітку позицію щодо невизнання прав за ненародженою дитиною зайняв і Європейський Суд з прав людини, відзначивши у справі *Во (Vo)* проти Франції, яка може вважатися зразковою у досліджуваній сфері, зокрема наступне: «[...] за відсутності визначеного правового статусу ще не народженої дитини [...], приймаючи до уваги обставини справи, життя плоду тісно пов'язане з життям його матері, і його захист здійснюється шляхом захисту матері» (пункт 86 постанови Європейського суду з прав людини у справі *Во (Vo)* проти Франції 2004 р.) [17].

Положення ст. 2 та інших статей Конвенції про права дитини у частині «поваги і забезпечення державами-учасницями усіх прав за кожною дитиною» переважно розуміються як такі, що стосуються лише народжених осіб і не можуть поширюватися на дитину, яка лише має народитися. Примітно, що така позиція панує не у сучасних рішеннях Європейського Суду, але обґрунтовувалася також у практиці

Європейської комісії з прав людини, яка розглядала скарги на порушення Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод до 1998 р. Так, у справі «Патон проти Англії» 1980 р. [18] позивач, спираючись на статті 2 («Право на життя») та 8 («Право на повагу до сімейного життя») Європейської конвенції, вимагав заборонити проведення абортів його дружині. Відхиляючи скаргу, Європейська комісія з прав людини підкреслила нерозривний зв'язок життя плоду із життям вагітної жінки і неможливість розглядати його життя ізольовано. Якби суб'єктивне право на життя поширювалося на захист плода, зважаючи на відсутність прямих обмежень права на життя, такий захист вважався б абсолютним, а штучне переривання вагітності довелось б заборонити принаймні в тих випадках, коли продовження вагітності може спричинити істотні ризики для здоров'я жінки. Тому штучне переривання вагітності було у цих обставинах цілком виправданим необхідністю захисту прав жінки, які безспірно переважають (пункти 19, 27 Рішення).

У справі «Н проти Норвегії» 1992 р. [19] Європейська комісія з прав людини надала ст. 2 Конвенції ще ширше тлумачення, позаяк «народження або турбота про дитину можуть поставити жінку у важку життєву ситуацію», тобто обґрунтування абсолютного права жінки на штучне переривання вагітності тут викликане вже не медичними показниками, побоюваннями за життя і здоров'я матері, а соціальними міркуваннями. «Особлива вага має бути надана власності оцінці, ситуації, що склалася, з боку жінки», – підкреслюється у рішенні.

Позиція щодо правової переваги рішення матері про проведення штучного переривання вагітності над евентуальними правами ненародженої дитини висловлюється також фахівцями-інтерпретаторами Європейської Конвенції [20, р. 6–7; 21; 22, р. 408–409; 23, с. 21–23].

Не існує підстав для твердження про існування правового статусу ненародженої дитини і з аналізу внутрішнього законодавства України. Ч. 1 ст. 6 Сімейного кодексу (СК) України регламентує, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Враховуючи те, що Цивільний кодекс (ЦК) України пов'язує виникнення цивільної правоздатності з народженням людини, – фактом, з настанням якого людина стає фізичною особою і набуває можливість мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки (абзац перший ч. 2 ст. 25), рівно як і набувати і реалізовувати їх в особі законних представників (ст. ст. 30, 31 ЦК України), очевидним є висновок про **наділення дитини правовим статусом лише з моменту народження**.

Слід підкреслити, що дитина визнається суб'єктом цивільних правовідносин незалежно від проміжку того часу, протягом якого вона є живою. Наступна смерть новонародженої

дитини, яка настала незабаром після народження, не може нівелювати факт народження та перекреслити зумовлені ним правові наслідки. Реалізація цих положень простежується при оформленні актів цивільного стану. Згідно пункту 28 підрозділу 1 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, які діють у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 24 грудня 2010 р. № 3307/5 [23], у тих випадках, коли смерть дитини настала на першому тижні життя (навіть якщо вона прожила хоч декілька хвилин), складаються два записи: про народження і про смерть та видається свідоцтво про смерть і витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження із зазначенням, що дитина померла. Підставою для реєстрації народження є медичне свідоцтво про народження, а для реєстрації смерті – лікарське свідоцтво про перинатальну смерть.

Наведені положення дають можливість заінтересованим особам (насамперед, батькам дитини) вимагати юридичної фіксації фактів народження та смерті дитини незалежно від тривалості життя такої дитини. Єдиною умовою виникнення правоздатності дитини визнається факт народження її живою.

На цьому тлі дивним видається посилення у Законі України «Про охорону дитинства» [24] на те, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я» (ч. 1 ст. 6 Закону). Між тим, у інших вітчизняних законодавчих актах вимоги щодо життєздатності новонародженої дитини, як підстави для набуття нею прав та обов'язків, не містяться. Навпаки, наведена імперативна норма ст. 25 ЦК України, яка визнає правоздатною кожну людину з моменту її народження, має практичне втілення у вигляді можливості фіксації цього факту, навіть у випадках, коли дитина виявилася нежиттєздатною. Саме критерій живонародженості, а не життєздатності особи, враховується правом як момент виникнення правоздатності, з яким пов'язується поява людини як біологічної істоти, що підтверджується змістом Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених.

Утім, переважно у цивільному законодавстві держав Заходу панує підхід визначення моменту правоздатності фізичної особи моментом і фактом її народження, без обтяження цього правила додатковими умовами. Так, ЦК Італії [25] у частинах 1 і 2 ст. 1 регламентує, що «Правоздатність набувається з моменту народження», а в аспекті охорони прав насцитуруса передбачає, що «Права, які закон визнає на користь зачатої дитини, підпорядковуються факту народження».

Ба більше, навіть у випадках відсутності чіткого формулювання на кшталт передбаченого абз. 1 ч. 1 ст. 25 ЦК України («Цивільна правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження»), немає підстав стверджувати, що закон умовою виникнення правоздатності фізичної особи ставить прожиття нею якогось проміжку часу.

Так, ч. 2 ст. 31 ЦК Швейцарії [26] встановлює, що до свого народження дитина є правоздатною лише за умови, що народилася живою (буквально – “An unborn child has legal capacity provided that it survives birth”). Наведена норма може розумітися як така, що закладає концепцію умовної цивільної правоздатності (яка все ж прив'язується в підсумку до моменту народження, а не до моменту зачаття), але не як унормування вимоги життєздатності.

Незважаючи на наявність правових підстав визнання правоздатності за народженою, а не за зачатою дитиною, у науковій літературі широку підтримку одержала ембріональна концепція, прихильники якої обґрунтовують необхідність визнання зародку (плоду) суб'єктом правовідносин положеннями біологічної науки [27, с. 226], якою доведено формування нервової, дихальної системи, серцево-судинної системи, системи кровообігу, внутрішніх органів та основних елементів зовнішньої подоби майбутньої людини саме під час знаходження в організмі матері, а також релігійними міркуваннями [13, с. 276–277], які пояснюють зародження життя людини появою душі ембріону у тілі майбутньої матері.

Не ставлячи під сумнів справедливості міркувань з точки зору медичних та теологічних досліджень, варто зацентувати увагу на тому, що предметом подібних дискусій має стати не лише розгляд ознак зачатої дитини з точки зору природничих наук або релігійних переконань, але й інституту зачатої дитини як правової категорії, яка може наділятися правоздатністю як невід'ємною ознакою суб'єкта права. Відтак, у спеціальних роботах прихильників ембріональної теорії мали б наводитися відповідні юридичні аргументи, які б свідчили як про наявність певних правових передумов, так і про доцільність визнання за ненародженою дитиною окремих прав або правового статусу в цілому.

Узагальнення праць авторів-юристів, які підтримують ембріональну концепцію, свідчить про те, що правова аргументація представлених ними висновків має значні резерви. Деякі з них, категорично стверджуючи про появу права на життя з моменту зачаття, не наводять обґрунтування власної позиції [28, с. 50], інші виводять правоздатність зачатої дитини з буквального тлумачення норм, які по суті ставляться до неї як до особи, «спрямовані на охорону її інтересів, а отже, і суб'єктивних цивільних прав» [29, с. 57].

Комплексність досліджуваної проблематики, обумовленість її морально-етичними, релігійними, біологічними та іншими чинниками призводять до обстоювання ембріональної концепції аргументами емоційного характеру, що по суті не містять у собі юридичної складової. Так, Л. Д. Любич пише: «На нашу думку, момент виникнення життя (зачаття) і момент виникнення права на життя, а також інших особистих немайнових прав (права на повагу до гідності, право на захист життя і здоров'я) мають збігатися. Звідси ненароджена дитина володіє правоздатністю з моменту зачаття, а відповідно має бути визнана людською особою, суб'єктом права, тобто фізичною особою в цивільно-правових та сімейно-правових відносинах» [8, с. 265–266]. Відверта непереконливість такого пояснення з точки зору канонів ведення юридичної дискусії не завадила авторці сформулювати досить сміливий висновок про включення до структури цивільно-правового статусу ненародженої дитини наступних елементів: а) цивільної правоздатності з моменту зачаття; б) особистих немайнових та майнових прав – на життя, на охорону життя, на особисту недоторканність, на охорону здоров'я, на спадкування, на повагу до своєї гідності, на ім'я, на утримання, на соціальний захист тощо; в) цивільної недієздатності і потреби в особистому піклуванні матері і батька; г) безпосередньої та опосередкованої (через матір) охорони прав та інтересів ненародженої дитини [8, с. 270].

Недостатньо переконливо видається також аргументація, про те, що закон, регламентуючи охорону інтересів зачатої дитини, тим самим *de jure* закріплює за нею суб'єктивні права. У сучасній доктрині категорія інтересу у її співвідношенні з суб'єктивним цивільним правом розглядається лише як передумова виникнення, розвитку та припинення суб'єктивного права, а останнє – як засіб реалізації інтересу. «Шляхом реалізації суб'єктивних прав інтереси втілюються у правовідносинах, урегульованих нормами приватного права», – пише І. В. Венедиктова [30, с. 117]. Думка про те, що інтерес – категорія, що пов'язана, проте не є тотожною суб'єктивному цивільному праву, утвердилася і в загальній теорії права. Відтак, ототожнення суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів є спрощеним підходом і навряд чи може бути покладене в основу висновку про наділення зачатої дитини правами, на що звертається увага у юридичній літературі [31, с. 22].

Разом з тим інтерес є спорідненим з суб'єктивним правом в тому, що поряд з ним є самостійним об'єктом правового захисту, що підкреслює і Конституційний Суд України у рішенні від 1 грудня 2004 р. [32]. На цьому тлі норма абзацу другого ч. 2 ст. 25 ЦК України щодо охорони інтересів ненародженої дитини, по суті,

є таким же перебільшенням, як і гіпотетичне наділення її суб'єктивними правами. Як права, так і інтереси не можуть існувати окремо від особи – суб'єкта правовідносин. Відтак, словосполучення «охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини» у контексті зазначеної норми слід розуміти не як закріплення інтересів за зачатою дитиною, а як встановлення лише гіпотетичної можливості правового регулювання **потенційних, майбутніх інтересів дитини**, які виникатимуть з моменту народження поряд із суб'єктивними правами. У зв'язку з викладеним доцільним було б уточнення редакції норми абзацу другого ч. 2 ст. 25 ЦК України шляхом вказівки на охорону майбутніх прав (інтересів) ненародженої дитини.

Аналіз судової практики переконує у переважному застосуванні судами поняття «інтересів» зачатої, але не народженої дитини. Досить часто «інтереси зачатої дитини» покладаються судом в основу рішень про задоволення заяв про надання права на шлюб особам, які не досягли шлюбного віку [33; 34; 35; 36], а також враховуються при розірванні шлюбу [37]. Окремі рішення, у яких зустрічається твердження про «права зачатої дитини» [38; 39], не повинні сприйматися буквально, оскільки з їх змісту не спостерігається визнання судом правосуб'єктності зачатої дитини, а використання такого формулювання має сприйматися лише як невдалий текстувальний прийом.

На сьогодні не існує ні теоретичного обґрунтування, ні практичної потреби для наділення неіснуючого поки що суб'єкта – майбутньої дитини – правовим (цивільно-правовим) статусом. Навпаки, подібне правонаділення неодмінно породило б проблеми у застосуванні правових норм, істотно ускладнивши реалізацію суб'єктивних прав учасників. Так, штучне переривання вагітності цілком могло б тлумачитися як позбавлення життя іншої людини (вбивство) і тягнути за собою кримінальну відповідальність; батьки ще не народженої дитини розглядатися б як її законні представники і могли б укладати правочини від її імені; для перетинання кордону вагітній заміжній жінці потребувалася б згода чоловіка щодо «вивезення» ненародженої дитини тощо.

Висновок щодо неможливості закріплення окремих цивільних прав за ненародженою особою не може бути поставлений під сумнів навіть з урахуванням змісту поодиноких судових рішень, у яких міститься посилання на нібито виникнення прав заінтересованої особи ще до її народження. Так, за матеріалами справи батьків заявниці у 1949 р. було примусово вислано на спецпоселення до Хабаровського краю, РРФСР. Грунтуючись на тому, що на день виселення (13 грудня 1949 року) мати заявниці була вагітною, а сама заявниця народилася вже на спецпоселенні і зазнала політичних репресій, а також захворіла на хронічну хворобу, суд встановив

юридичний факти примусового виселення заявниці, застосування проти неї політичних репресій та факт захворювання, починаючи з 13 грудня 1949 року [40], тобто ще до народження заявниці.

Постановлення такого рішення, тим не менш, *de jure* не може потягнути за собою жодних правових наслідків, які б могли настати раніше моменту народження заявниці, позаяк спеціальне законодавство не встановлює і не може встановлювати набуття особою правового статусу такої, що зазнала необґрунтованих політичних репресій, або права на пенсію/інші соціальні виплати до самого виникнення правосуб'єктності, тобто до її народження. Прив'язка моменту виникнення перелічених у рішенні юридичних фактів до моменту зачаття, а не народження особи має розглядатися як юридичний нонсенс, рішення суду прийняте з грубим порушенням норм матеріального права.

Проведене дослідження дає підстави сформулювати наступні **ВИСНОВКИ**:

1) засади правового регулювання потенційної участі у цивільних (приватних) відносинах зачатой, але не народженої дитини (насцитуруса), були закладені в римському праві. Вивчення і узагальнення джерел римського приватного права свідчить про те, що під **насцитурусом розумівся потенційний учасник приватних** (спочатку – спадкових) **відносин**, який був зачатий за життя суб'єкта, з яким міг би мати правовий зв'язок, проте був народжений після смерті цього суб'єкта і набував цивільних прав та обов'язків лише з моменту свого народження. До свого народження зачата дитина не є носієм правового статусу, а її правоздатність розглядається як фіктивна, умовна.

Крім того, у класичному римському праві насцитурус розглядається як «слабка сторона правовідносин», у зв'язку з чим саме визнання його законом суб'єктом правовідносин ставиться

у залежність від економічної доцільності, майнової вигоди для цієї особи.

Зазначені ознаки стали основою сучасного законодавчого і доктринального розуміння інституту насцитуруса в цивільному праві;

2) розгляд практики Європейського Суду і Європейської комісії з прав людини беззаперечно свідчить, що **ненароджена дитина (плід) не розглядається як суб'єкт правовідносин**, а питання штучного переривання вагітності залежать від рішення матері, частиною організму якої є плід;

3) у Законі України «Про охорону дитинства», в окремих міжнародних актах, а також законодавчих актах зарубіжних держав можуть міститися такі особливості правового регулювання потенційної участі насцитуруса в приватних відносинах, які не ґрунтуються на його класичному розумінні, зокрема охорона прав дитини до її народження або вимога до життєздатності дитини. Подібне регулювання не слід сприймати як безпосередній договір або підставу для дослівного сприйняття і впровадження в українське цивільне законодавство. Навпаки, аналіз вітчизняного законодавства свідчить про те, що ним **рецепійована ідея римського права про визнання насцитуруса суб'єктом правовідносин лише з моменту народження особи живою з прив'язкою до цього моменту усіх реально можливих правових наслідків**;

4) словосполучення «охороняються інтереси зачатой, але ще не народженої дитини», яке міститься у абзаці другому ч. 2 ст. 25 ЦК України має розумітися не як буквальне закріплення інтересів за зачатой дитиною, а як **встановлення лише гіпотетичної можливості правового регулювання потенційних, майбутніх інтересів дитини, які виникатимуть з моменту народження поряд із суб'єктивними правами**.

Список використаних джерел:

1. Рябоконт Є.О. Зачата дитина як потенційний правонаступник у спадкових правовідносинах. *Соціологія права*. 2025. № 1. С. 180–186.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. The Digest or Pandects of Justinian. Translated by S. P. Scott. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm
4. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. № 1540-VI (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>
5. Римське приватне право. Підручник. Відповідальні ред. Р. А. Майданик, Є. О. Рябоконт. Київ : Алерта, 2023. 386 с. С. 13, 315.
6. Про заборону репродуктивного клонування людини. Закон України від 14 грудня 2004 р. № 2231-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15#Text>
7. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості, Порядок реєстрації живонароджених і мертвнонароджених. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2006 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06#Text>
8. Любич Л. Д. Правовий статус ненародженої дитини у правовідносинах щодо реалізації репродуктивних прав людини. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 2. С. 262–273. С. 265.
9. Конвенція ООН «Про права дитини» від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

10. Le Blanc L. J. *The Convention on the Rights of the Child: United Nations Lawmaking on Human Rights*. University of Nebraska Press-Lincoln, 1995. 368 p.
11. Декларація прав дитини, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_384
12. American convention on human rights on 22 Novemder, 1969. URL: https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.htm
13. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Відп. ред. Я. М. Шевченко. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.
14. Кохановська О. В. Цивільно-правові норми у сфері трансплантології. *Еколого-правові проблеми у сфері трансплантології : навчальний посібник* / Балюк Г. І., Ковальчук Т. Г., Козьяков І. М., Кохановська О. В., Погрібний О. О.; за заг. ред. Г. І. Балюк. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. 296 с. С. 32–59.
15. Гелецька О. В., Сампара Н. М. Окремі питання спадково-правового статусу дітей. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2023. № 4. С. 32–39. С. 33–34. URL: <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/40/37>
16. Розгон О. В. Колізійні питання спадкування зачатой, але ще не народженої особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 21–24. С. 23. URL: http://lsej.org.ua/5_2016/7.pdf
17. Case of Vo v. France. App. № 53924/00. Judgment on 08 July 2004. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22itemid%22:\[%22001-61887%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22itemid%22:[%22001-61887%22]})
18. Paton v. United Kingdom. App. № 8416/78. Judgment on 13 May 1980. URL: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/EComHR-1980-Paton-v.-United-Kingdom-X.-v.-United-Kingdom.pdf>
19. H v. Norway. App. № 17004/90. Judgment on 19 May 1992. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-1759>
20. Puppinc G., de la Hougue C., Popescu A. Written Observations Submitted to the European Court of Human Rights in the Case Anita Kruzmane against Latvia no. 33011/08. Strasbourg : the European Centre for Law and Justice. 2012. 23 p.
21. Weinstein B. Reproductive Choice in the Hamds of the State: the Right to Abortion under the European Convention on Human Rights in Light of A, B & C v. Ireland. American University Washington College of Law, 2012; B.A., English Literature, Illinois Wesleyan University, 2007. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r29849.pdf>
22. Червяцова А. О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 308 с.
23. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : Наказ Міністерства юстиції України в редакції від 24 грудня 2010 р. № 3307/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#n1331>
24. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2402-14#Text>
25. Codice Civile Italiano (approvato con Regio Decreto del 16 marzo 1942, n. 262). URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/02/codice-civile>
26. Swiss Civil Code of 10 December 1907. URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html#a31>
27. Бойко І. Ідентичність і статус ембріона у сучасних біотичних дискусіях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. 2011. Вип. С. 217–229.
28. Ромовська З. В. Особисті немайнові права фізичних осіб. *Українське право*. 1997. Число 1. С. 47–60. С. 50.
29. Пунда О. О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : монографія. Хмельницький-Київ : Видавництво Сергія Пантюка, 2005. 436 с.
30. Венедиктова І. В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве : монографія. Харьков : Точка, 2012. 508 с.
31. Спасибо-Фатєєва І. В. Поняття фізичної особи. Цивільна правоздатність фізичної особи. *Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців.)*. Т. 2: Фізична особа. Харків : Страйд., 2009. 296 с. С. 7–22.
32. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України від 01 грудня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v019p710-04>
33. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 11 липня 2012 р. Справа № 2218/12873/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/28023396>
34. Рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 14 листопада 2013 р. Справа № 521/17534/13-ц. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35819468>.
35. Рішення Романівського районного суду Житомирської області від 15 вересня 2015 р. Справа № 290/868/15-ц. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50299696>
36. Рішення Жовківського районного суду Львівської області від 06 квітня 2021 р. Справа № 444/634/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96154051>
37. Рішення Личаківського районного суду м. Львова від 03 червня 2021 р. Справа № 463/2572/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97414319>

38. Рішення Новоушицького районного суду Хмельницької області від 17 вересня 2012 р. Справа № 2212/1270/12. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25994666>
39. Рішення Новодністровського міського суду Чернівецької області від 21 березня 2018 р. Справа № 719/36/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72872763>
40. Рішення Жидачівського районного суду Львівської області від 27 грудня 2013 р. Справа № 443/1355/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36740722>

Дата першого надходження статті до видання: 15.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025